

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

Шапошніков Дмитро Сергійович

УДК 347.427.6

**ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ЗДОРОВ'Ю ТА ЖИТТЮ
ОСОБИ, ЯКА БЕЗ ВІДПОВІДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ РЯТУВАЛА
МАЙНО ІНШОЇ ОСОБИ**

Спеціальність: 12.00.03 - цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2005

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеській національній юридичній академії Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор
БАЙМУРАТОВ Михайло Олександрович,
Одеська національна юридична академія

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент АПрН України
ДОВГЕРТ Анатолій Степанович,
Київський національний університет імені Тараса
Шевченка,
інститут міжнародних відносин,
завідуючий кафедрою міжнародного приватного та
митного права

кандидат юридичних наук, доцент
РЕЗНІЧЕНКО Семен Васильович,
Харківський національний університет внутрішніх
справ,
начальник кафедри цивільно-правових дисциплін

Провідна установа Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
Міністерства освіти і науки України, м. Київ.

Захист відбудеться “ ___ ” _____ 2006 р. о ___ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.03 Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2

Автореферат розісланий “ ___ ” _____ 200_ р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

П.П. Музиченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Проголошення українським суспільством курсу на розбудову правової держави означає не лише прийняття на себе обов'язку визнавати природні права людини, але й необхідність створення умов для реалізації цих прав і свобод. При цьому максимальне забезпечення права на відшкодування шкоди відображує загальну тенденцію посилення захисту прав приватної особи, яка сформувалася в Україні з часів набуття незалежності.

Всебічне забезпечення прав і свобод людини проголошено найвищою соціальною цінністю, що прямо закріплено у Конституції України від 28 червня 1996 року. Звідси випливає, що турбота про відвернення небезпеки, яка може загрожувати як немайновим, так і майновим інтересам фізичних (а також юридичних) осіб, є моральним та конституційним обов'язком кожного громадянина України, а отже, певною мірою, й обов'язком колективів, які громадяни утворюють. Забезпечення прав та інтересів приватних осіб мусить мати не декларативні, а реальні форми, однією з гарантій чого є покладення на державу або іншу, зацікавлену у вчиненні рятувальних дій, особу, обов'язку відшкодування шкоди у випадках, передбачених законом. Відтак держава повинна чітко визначити правові засади своєї діяльності, межі своєї відповідальності перед будь-якими фізичними та юридичними особами, які, на вимогу Конституції України, дотримання принципів співжиття здійснювали дії, спрямовані на відвернення небезпеки, що загрожувала інтересам іншої особи, і внаслідок вчинення таких дій зазнали майнової або немайнової шкоди.

Із прийняттям Цивільного кодексу України, який досить детально регулює відносини, пов'язані з відшкодуванням шкоди, що виникла у зв'язку із вчиненням правомірних дій, були створені додаткові правові передумови для реалізації принципу максимально повного відшкодування шкоди особі, яка зазнала її внаслідок вчинення нею дій в інтересах держави, інших фізичних та юридичних осіб. Визначальним принципом тут є положення, згідно з яким, оскільки держава прийняла на себе обов'язок забезпечувати безпеку приватної особи та її майна, на неї має покладатися обов'язок відшкодування шкоди потерпілому у всіх тих випадках, коли небезпека, що загрожувала цивільним правам та інтересам осіб, попереджається та ліквідується не державними органами або відповідними державними службовцями, а іншими особами, які зазнали шкоди у зв'язку із вчиненням ними рятувальних дій. Зокрема, це стосується випадків відшкодування шкоди, завданої здоров'ю рятувальника у зв'язку з рятуванням майна, яке здійснювалося фізичною особою добровільно, виключно на основі усвідомлення свого морального обов'язку та на виконання приписів Конституції України. Провідною тут є ідея, згідно з якою особа, здоров'ю якої завдано шкоди при

виконанні нею конституційного та морального обов'язку з рятування майна іншої особи, повинна мати право на відшкодування їй такої шкоди.

Разом із тим, українське цивільне законодавство тривалий час не знало загального правила стосовно відшкодування шкоди, яка виникла у зв'язку з рятуванням майна іншої особи, що нерідко тягнуло порушення цивільних прав та інтересів осіб, які здійснювали рятування. Глава 41 Цивільного кодексу УРСР 1963 року містила лише норми стосовно відшкодування шкоди, зазваної громадянином внаслідок рятування соціалістичного майна, тією організацією, майно якої рятував потерпілий. Проте, відшкодування шкоди, зазваної при рятуванні майна фізичних осіб, так само, як і при рятуванні майна „несоціалістичних організацій”, цивільним законодавством не передбачалося. У зв'язку з цим у працях вітчизняних та зарубіжних науковців (О.С. Йоффе, О.О. Красавчиков, С.Н. Ландкоф, Г.К. Матвеев, П.Р. Ставицький, Є.О. Харитонов та ін.) неодноразово зверталася увага на те, що відшкодування зазваної при вчиненні таких дій шкоди можливе лише в порядку аналогії права. Деякі із цих вчених пропонували спеціальними нормами врегулювати це питання в цивільному законодавстві. Разом із тим, в радянському цивільному праві це питання так і не було вирішене. Існування зобов'язань, що виникають при рятуванні майна фізичної особи, цивільним законодавством не передбачалося аж до прийняття 16 січня 2003 р. нового Цивільного кодексу України, глава 80 якого, відображуючи зміни у концепції регулювання цивільних відносин, передбачає тепер поміж інших нових видів зобов'язань, спрямованих на відвернення шкоди, також і зобов'язання, що виникають внаслідок рятування майна іншої особи (ст. 1162 ЦК України).

Поява нового або кардинальне оновлення норм правового інституту, який існував раніше, природно, зумовлює необхідність теоретичного осмислення змісту та сутності норм, що складають цей інститут, ознак та умов виникнення відповідних зобов'язань, порядку та обсягу відшкодування шкоди в межах таких зобов'язань та аналізу низки інших питань, які виникають у цій галузі. При цьому важливою є та обставина, що практика застосування судами положень відповідної норми поки що відсутня (виняток складає практика відшкодування шкоди, зазваної громадянами при рятуванні майна державних та громадських організацій, яка склалася ще на підставі норм глави 41 Цивільного кодексу УРСР 1963 року. Але й вона не відображує засад вирішення цього питання в новому цивільному законодавстві). Судова практика з цих питань ще лише має формуватися, а отже, суддям також може бути корисним попередній теоретичний аналіз підстав, умов та порядку застосування ст. 1162 ЦК України 2003 року.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що питання виникнення та реалізації обов'язку відшкодування шкоди, завданої здоров'ю та життю особи, яка без відповідних повноважень рятувала від реальної загрози майно іншої особи, що

має істотну цінність, є актуальним з теоретичної та практичної точок зору, а тому є всі підстави для його вивчення на рівні дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження відповідає напрямкам досліджень Одеської національної юридичної академії “Правові проблеми становлення та розвитку сучасної Української держави” (державний реєстраційний номер 0101U001195), а також безпосередньо пов'язана з планом науково-дослідницької роботи кафедри цивільного права на 2001 – 2005 роки за темою “Традиція приватного права України”.

Мета та задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є встановлення поняття, правової природи, умов виникнення та змісту зобов'язань, що виникають у зв'язку з рятуванням майна іншої особи, за цивільним законодавством України, а також з'ясування підстав, умов та особливостей відшкодування шкоди, завданої здоров'ю та життю особи, яка без відповідних повноважень рятувала майно іншої особи, логіки та специфіки правових рішень у цій галузі та визначення перспектив формування судової практики на підґрунті нових засад правового регулювання відповідних відносин в Україні.

У зв'язку з цим задачами автора дисертації були: з'ясування теоретичного підґрунтя аналізу таких ключових питань як встановлення загальних ознак та характеристика зобов'язань, що виникають у зв'язку з рятуванням майна іншої особи; аналіз можливості та доцільності диференціації зобов'язань, що виникають у зв'язку з рятуванням майна іншої особи, як зобов'язань родових, на окремі види в межах одного роду; визначення особливих умов виникнення зобов'язань внаслідок завдання шкоди здоров'ю та життю особи, яка без відповідних повноважень рятувала майно іншої особи; встановлення обсягу та порядку відшкодування шкоди, завданої життю та здоров'ю особи, яка рятувала від реальної загрози майно іншої особи.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у зв'язку із завданням шкоди особі, яка без відповідних повноважень рятувала майно іншої особи.

Предметом дослідження є акти цивільного законодавства, якими встановлені відповідні зобов'язання, теоретичні питання та практика застосування відповідних норм.

Методологічною основою дослідження є загальнонауковий діалектичний метод, а також спеціальні наукові методи логічного, системно-структурного, порівняльного та історичного аналізу, які у сукупності були застосовані для з'ясування сутності зобов'язань, що виникають у зв'язку з рятуванням майна іншої особи, та підстав їхньої диференціації, а також специфіки цих зобов'язань у залежності від виду та характеру завданої рятувальнику шкоди.

При цьому, метод історичного аналізу застосовувався, головним чином, для встановлення засад та перебігу формування зобов'язань, що виникають у зв'язку з рятуванням майна іншої особи, визначення тенденцій та характеру їхнього розвитку.

Метод логічного аналізу використовувався при дослідженні змісту норм, що регулюють відносини, які виникають у зв'язку із завданням шкоди здоров'ю та життю особи, яка рятувала від реальної загрози майно іншої особи, у сучасному цивільному законодавстві України.

Метод системно-структурного аналізу служив для з'ясування системи недоговірних зобов'язань, місця у ній зобов'язань, що виникають у зв'язку з рятуванням майна іншої особи, у цивільному праві України, а також особливостей структури, видів, елементів зобов'язань відшкодування шкоди, завданої здоров'ю та життю особи, яка без відповідних повноважень рятувала від реальної загрози майно іншої особи.

Використання методу порівняльного аналізу дало змогу здійснити порівняння головних положень зобов'язань, що виникають у зв'язку з рятуванням майна іншої особи, з суміжними відносинами та правовими інститутами, які пов'язані з проблематикою дисертаційного дослідження, а також порівняти між собою зобов'язання, що виникають внаслідок завдання шкоди здоров'ю та життю особи, яка рятувала від реальної загрози майно іншої особи, і зобов'язання, що виникають внаслідок завдання шкоди майну особи, яка рятувала від реальної загрози майно іншої особи.

Емпіричним підґрунтям дослідження є положення актів цивільного законодавства України та практика їхнього застосування. Оскільки судова практика з питань застосування ст. 1162 ЦК України 2003 року ще тільки формується, авторові довелося обмежитися використанням лише тієї незначної практики з цих питань, що вже сформувалася стосовно випадків рятування державного майна. Разом із тим, теоретичний аналіз зобов'язань, що виникають у зв'язку із завданням шкоди здоров'ю та життю особи, яка без відповідних повноважень рятувала від реальної загрози майно іншої особи, може служити в майбутньому підґрунтям формування судової практики у цій галузі.

Теоретичною основою дослідження є праці таких вітчизняних та зарубіжних фахівців у галузі цивільного права як М.М. Агарков, С.С. Алексєєв, Д.В. Боброва, В.Г. Вердников, М.В. Гордон, О.В. Дзера, А.С. Довгерт, О.С. Йоффе, В.М. Ігнатенко, А.Ю. Кабалкін, О.А. Красавчиков, Н.С. Кузнєцова, С.Н. Ландкоф, Л.А. Майданик, М.С. Малєїн, В.П. Маслов, Г.К. Матвєєв, І.Б. Новицький, В.Т. Нор, О.А. Підопригора, Й.О. Покровський, С.Д. Русу, В.О. Рясенцев, П.Р. Стависький, М.М. Сібільов, П.П. Сєдугін, А.О. Собчак, Є.О. Суханов, В.А. Тархов, Є.О. Харитонов, Ю.С. Червоний, Я.М. Шевченко, М.Я. Шимінова, К.К. Яічков та ін.

Деякі з них присвячені аналізу деліктних зобов'язань та відповідальності за заподіяння шкоди в цілому (праці Д.В. Бобрової, О.С. Йоффе, М.С. Малєїна, В.П. Маслова, Г.К. Матвеєва, І.С. Ніжинської, В.Т. Нора, С.Д. Русу, А.О. Собчака, Я.М. Шевченко, К.К. Яїчкова та ін.). Але значна кількість досліджень стосується також окремих аспектів проблеми, що є предметом цього дисертаційного дослідження (зокрема, праці В.Г. Вердникова, А.Ю. Кабалкіна, С.Н. Ландкофа, М.С. Малєїна, П.Р. Стависького, П.П. Седугіна, Є.О. Харитонова та ін.).

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим комплексним дослідженням проблем зобов'язань, що виникають у зв'язку з рятуванням майна іншої особи, в цивільному праві України взагалі, і відшкодування шкоди, завданої здоров'ю та життю особи, яка без відповідних повноважень рятувала від реальної загрози майно іншої особи, зокрема, виконаним на матеріалах нового цивільного законодавства нашої держави.

Вперше здійснено спробу сформулювати низку положень щодо проблеми формування та розвитку інституту, норми якого регулюють відшкодування шкоди, що виникла у зв'язку з рятуванням майна іншої фізичної або юридичної особи, які враховували би сучасний стан вітчизняного цивільного законодавства та досягнення вітчизняної цивілістичної думки. Вперше зроблено спробу узагальнити та систематизувати положення норм цивільного законодавства України, що стосуються відшкодування шкоди, на підґрунті врахування специфічних правомірних дій, спрямованих на рятування майна іншої особи.

На підставі одержаних у процесі дисертаційного дослідження результатів на захист виносяться такі положення:

1. Вперше обґрунтовується висновок про теоретичну логічність і практичну доцільність формування у вітчизняному цивільному законодавстві концепції відшкодування шкоди, завданої особі, яка вчиняла дії, спрямовані на відвернення загрози цивільним правам та інтересам іншої фізичної або юридичної особи;

2. Вперше пропонується теза про формування у сучасному цивільному праві України диференційованої за суб'єктивними та об'єктивними критеріями системи зобов'язань, що виникають у зв'язку з рятуванням майна іншої особи;

3. Вперше зроблено висновок про те, що в сучасній концепції цивільного законодавства Україні фактично існують два подібних за сутністю і зовнішніми ознаками інституту: зобов'язання, що виникають у зв'язку із завданням каліцтва, іншого ушкодження здоров'я або смерті фізичної особи у зв'язку з рятуванням нею майна іншої особи, і зобов'язання, що виникають у зв'язку із завданням шкоди майну фізичної або юридичної особи внаслідок рятування нею майна іншої особи;

4. Вперше обґрунтовується висновок про існування у цивільному праві України специфічного виду зобов'язань, що виникають у зв'язку із завданням

шкоди здоров'ю або життю фізичної особи, яка без відповідних повноважень рятувала майно іншої особи, що має істотну цінність;

5. Додатково обґрунтовується положення про особливості суб'єктного складу зобов'язань, що виникають у зв'язку із заподіянням шкоди здоров'ю та життю особи, яка рятувала майно іншої особи, і які полягають в тому, що уповноваженим суб'єктом у таких зобов'язаннях може бути лише фізична особа (рятувальник або у випадку його смерті – особи, вказані у законі), а зобов'язаним суб'єктом – завжди лише держава;

6. Вперше запропоноване положення про особливості змісту зобов'язань, що виникають у зв'язку із заподіянням шкоди здоров'ю та життю особи, що рятувала майно іншої особи, і які полягають у тому, що права та обов'язки учасників цих відносин пов'язані з відшкодуванням шкоди, завданої смертю, каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, і можуть виражатися як у матеріальній, так і в моральній шкоді, яка відшкодовується у повному обсязі державою;

7. Вперше доведено, що суб'єктами зобов'язань, які виникають у зв'язку із заподіянням шкоди майну рятувальника, можуть бути будь-які фізичні особи, незалежно від ступеня їхньої дієздатності;

8. Обґрунтовується положення про особливості пред'явлення регресних вимог до осіб, винних у завданні шкоди здоров'ю або життю рятувальника, які полягають в тому, що тут правила про зворотні вимоги до винних осіб мають застосовуватися з використанням аналогії закону та застосуванням норм ЦК України, що визначають наслідки створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи.

Практичне значення одержаних результатів полягає, насамперед, в тому, що на підґрунті положень і висновків дисертаційного дослідження зроблено низку пропозицій щодо уточнення положень окремих статей глави 80 ЦК України, які можуть бути використані у процесі доопрацювання Цивільного кодексу, у підготовці нових законодавчих актів, які мають бути прийняті на його розвиток, а також при формуванні вітчизняної судової практики у зазначеній галузі.

Апробація результатів дослідження. Дисертацію підготовлено на кафедрі цивільного права Одеської національної юридичної академії, де проведено її обговорення.

Теоретичні висновки, сформульовані в дисертаційному дослідженні, доповідалися та обговорювалися на: 7-й звітній науковій конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу Одеської національної юридичної академії (м. Одеса, 22-23 квітня 2004 р.); 3-й міжнародній науково-методичній конференції “Римське право і сучасність” (м. Одеса, 14-15 травня 2004 р.); 1-й міжнародній науково-методичній конференції “Сучасні проблеми адаптації цивільного

законодавства до стандартів Європейського Союзу” (м. Хмельницький, 3-4 грудня 2004 р.).

Публікації. Основні теоретичні та практичні результати дисертаційного дослідження знайшли відображення у трьох наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, що входять до переліку наукових видань, затверджених ВАК України.

Структура дисертації. Дослідження побудоване за принципом поступального розгляду окремих питань, які пов’язані проблематикою дисертації, відображує логіку і послідовність наукового дослідження і обумовлене його предметом і метою. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які включають 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (253 найменування). Загальний обсяг дисертації – 184 сторінки, 21 сторінка з яких – список літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, надається характеристика об’єкта, предмета та методологічної основи дослідження, визначаються мета, завдання дослідження, науково-теоретична основа, формулюються наукова новизна та основні положення, які виносяться на захист, висвітлюються практичне значення та апробація результатів дослідження, зазначаються публікації за темою дисертації.

Розділ 1 „Концепція зобов’язань, що виникають у зв’язку з рятуванням майна іншої особи, у вітчизняному цивільному законодавстві” присвячений оглядові стану наукової розробки проблематики дисертаційного дослідження, а також дослідженню сутності та видів зобов’язань, що виникають у зв’язку з рятуванням майна іншої особи.

У **підрозділі 1.1. „Формування поглядів на категорію зобов’язань, що виникають внаслідок рятування майна іншої особи, у вітчизняній цивілістиці”** розглянуто процес становлення наукової думки на категорію зобов’язань, що досліджуються. Незважаючи на наявність відносно непогано розвинутих систем зобов’язань, які виникають внаслідок заподіяння шкоди, в стародавніх правових системах (шумерській, єгипетській, іудейській, вавилонській та ін.) не існувало навіть якоїсь схожості інституту відшкодування шкоди, що зазнала особа, яка рятувала життя іншої особи або чуже майно. Рятувальні дії, як такі, не породжували самі по собі жодного правового результату за цивільним правом Стародавньої Греції, а римське приватне право – практично весь час свого формування та розвитку не визнавало виправданість і правомірність втручання у приватну сферу іншої особи, що, передусім, пояснювалося так званим принципом „суверенітету приватної особи”.

Відомі історико-юридичні джерела не містять інформації про наявність якоїсь, хоча б спрощеної правової форми опосередкування відносин, що виникають при рятуванні майна, також і у вітчизняному цивільному праві. Доктринальні розробки останніх років існування Російської імперії стосувалися законодавчого урегулювання наслідків діяльності в інтересах іншої особи без її доручення, а більшість цивілістів негативно ставилася до визнання самостійності зобов'язань по відшкодуванню шкоди, яка була зазнана під час вчинення рятувальних дій, розглядаючи її, як правило, під кутом зору встановлення значення вини потерпілого для виникнення у нього права на відшкодування та визначення обсягу відшкодування.

У системах приватного права зарубіжних країн ХХ ст. (Франція, Німеччина, Японія та ін.) ідея зобов'язань по відшкодуванню шкоди, якої було зазнано під час вчинення дій в чужих інтересах, була втілена, головним чином, у вигляді інституту ведення справ іншої особи без її доручення.

На підставі здійсненого аналізу зроблено висновок про те, що ідея створення зобов'язань, що виникають внаслідок рятування майна іншої особи, виникла досить пізно, а її основні положення тривалий час формувалися із значними труднощами. Зобов'язання з відшкодування шкоди, зазваної при вчиненні рятувальних дій в інтересах іншої особи, не можна зараховувати до традиційних інститутів цивільного права. Появу таких зобов'язань можна віднести до того часу і тих правових систем, де більшого значення надавалося заохоченню проявів колективістських засад, і відповідно до такої концепції мало відбуватися регулювання пов'язаних із цим відносин. Зокрема, цей інститут мав природно поєднуватися із засадами цивільного права в соціалістичних країнах, законодавці яких значної уваги приділяли морально-етичному обґрунтуванню (під певним ідеологічним кутом) встановлення тих чи інших цивільних прав та обов'язків.

Разом із тим, огляд перебігу формування ідеї створення інституту відшкодування шкоди, зазваної при рятуванні майна, яке належить іншій фізичній або юридичній особі, свідчить про те, що підходи до його вирішення у радянській (у тому числі і у вітчизняній) цивілістиці формувалися протягом досить тривалого часу, оскільки ані цивільний кодекс УСРР 1922 р., ані цивільні кодекси інших радянських республік, що входили тоді до складу СРСР, навіть не містили згадки про такі зобов'язання.

В результаті здійсненого аналізу автором виокремлено два етапи розвитку досліджуваного інституту. Перший етап пов'язаний із формуванням у радянській цивілістиці ідеї створення зобов'язань по відшкодуванню шкоди, зазваної громадянином внаслідок рятування ним соціалістичного майна. Другий етап пов'язаний з її законодавчим оформленням та подальшим розвитком.

На доцільність запровадження зобов'язань, що виникають при завданні шкоди у зв'язку із вчиненням рятувальних дій, вказувалося С.Н. Ландкофом і М.М. Агарковим. При цьому першість у постановці питання про створення спеціальних зобов'язань по відшкодуванню шкоди, зазваної рятувальником у зв'язку із вчиненням ним рятувальних дій, належить професору С.Н. Ландкофу, який, сформулювавши саму ідею зобов'язань, що виникають внаслідок відвернення шкоди, яка загрожувала громадській чи особистій власності, життю громадян, і слушно звертаючи увагу на відмінність зазначених зобов'язань від інституту ведення чужих справ без доручення, виходив з можливості відшкодування лише тієї шкоди, якої було завдано майну рятувальника, але не його життю та здоров'ю.

Чітка та послідовна позиція вищих судових органів того часу, зокрема Верховного Суду Союзу РСР („справа Марцинюка", „справа Бичкової–Гончаренко") підтвердила життєздатність концепції, яка на судових теренах отримала подальший розвиток. Але відсутність відповідних норм у багатьох випадках усе ж таки призводила до неоднакової позиції судових органів при вирішенні цієї категорії справ, що тягло порушення прав громадян, які вчиняли такі самовіддані дії. На такому тлі пропозицію про законодавче врегулювання відносин, що виникають при рятуванні майна громадян, підтримали й інші радянські цивілісти (Р.О. Рейхель, І.Б. Новицький, Н.С. Малєїн, Л. Майданик, В.С. Юрченко, К.К. Яічков).

В результаті висновок про необхідність запровадження інституту зобов'язань, які виникають при завданні шкоди громадянину у зв'язку із вчиненням ним рятувальних дій був реалізований в Основах цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік, у ст. 95 яких було закріплено обов'язок соціалістичної організації по відшкодуванню шкоди, що виникла у громадянина внаслідок рятування останнім її майна. Пізніше аналогічна норма була закріплена у цивільних кодексах усіх союзних республік.

Поява у радянському цивільному законодавстві нового виду зобов'язань природно викликала появу в цивілістичній літературі низки наукових публікацій, досліджень, присвячених аналізу різних аспектів відносин, які виникають при цьому, юридичній природі та ознакам, властивим цьому виду зобов'язань (О.С. Йоффе, Ю.К. Толстой, В.Г. Вердников, О.Ю. Кабалкін, Г.К. Матвеев, П.Р. Стависький, В.О. Тархов, В.Ф. Маслов, К.К. Яічков, Є.О. Харитонов). Майже у всіх підручниках з цивільного права, що були опубліковані після прийняття Основ цивільного законодавства цьому інституті приділено певної уваги. Таким чином, в радянській цивілістичній літературі поступово був сформований підхід до розуміння зобов'язань по відшкодуванню шкоди, яка виникає у громадянина внаслідок рятування соціалістичного майна, як правовідношення, внаслідок якого потерпілий (громадянин, що вчиняв рятувальні дії, або його утриманець) має право вимагати відшкодування шкоди від тієї організації, стосовно майна якої

здійснювалися рятувальні дії, а на цю організацію покладається обов'язок відшкодувати потерпілому зазнану ним шкоду, а сама концепція зобов'язань, що виникають внаслідок рятування соціалістичного майна, отримала відповідне теоретичне підґрунтя і законодавче втілення. Глава 41 ЦК УРСР 1963 р. передбачала виникнення зобов'язання внаслідок рятування соціалістичного майна, тобто майна, яке знаходиться у державній або колективній власності. Разом із тим, правових підстав відшкодування шкоди, завданої при рятуванні майна інших осіб (зокрема, такого, що знаходилося у власності фізичних осіб або „несоціалістичних” юридичних осіб), зазначена глава ЦК УРСР не визначала, тому це питання могло вирішатися тільки на рівні аналогії закону.

Автором також досліджуються умови виникнення зобов'язань із рятування державного та колективного майна, розмір та порядок відшкодування якого визначали на підставі загальних норм про зобов'язання, що виникають внаслідок заподіяння шкоди.

У підрозділі 1.2. „Сутність та види зобов'язань, що виникають у зв'язку з рятуванням майна іншої особи, за ЦК України 2003 р.” доводиться, що накопичення здобутків вітчизняної юридичної думки щодо зобов'язань, які виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичних осіб, а також майна іншої особи було реалізовано і ці зобов'язання отримали комплексне законодавче врегулювання у главі 80 ЦК України.

Зміни у концепції регулювання цивільних відносин відбилися у двох ситуаціях: 1) рятування здоров'я та життя фізичної особи; 2) рятування майна фізичної або юридичної особи. Автором досліджено зміст цих правовідносин, загальні (спільні) умови виникнення зазначених зобов'язань і зроблено висновок, що зобов'язання, які досліджуються, можна визнати частковою новелою Цивільного кодексу України. Критерієм їх розмежування є характер шкоди, якої зазнав рятувальник при вчиненні рятувальних дій – в залежності від того, які блага рятувальника постраждали – майнові чи немайнові. У свою чергу, в залежності від того, яким благам рятувальника завдано шкоди, визначаються суб'єкти відповідних відносин – держава або інший власник (володілець майна), засади та обсяг відшкодування зазнаної рятувальником шкоди тощо.

Підкреслено, що першим із фактів, які зумовлюють виникнення зобов'язань внаслідок рятування майна фізичної або юридичної особи, є правомірна дія, спрямована на рятування майна фізичної або юридичної особи, а другим фактом, який є необхідним для виникнення цих зобов'язань, є завдання шкоди рятувальнику. Разом вони утворюють складну юридичну сукупність, яка і служить підставою виникнення цивільних прав та обов'язків у загальному контексті відносин, пов'язаних з відшкодуванням рятувальнику зазнаної ним шкоди.

Оскільки зобов'язання, що виникають у зв'язку з рятуванням здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи, є родовим поняттям стосовно різновидів виникнення цивільних прав та обов'язків внаслідок вчинення рятувальних дій, це дало можливість встановити та охарактеризувати загальні ознаки, властиві всім зазначеним різновидам. Разом із тим, оскільки у ст. 1162 ЦК України здійснено диференціацію істотних елементів зобов'язань, що виникають у зв'язку із вчиненням рятувальних дій у залежності від характеру завданої рятувальнику майнової (матеріальної) та моральної шкоди, умови та зміст конкретних різновидів цих зобов'язань можуть визначатися лише стосовно кожного із зазначених різновидів окремо з урахуванням тієї обставини, чи була шкода завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи, яка здійснювала рятувальні дії (рятувальника), чи вона була завдана майну такої особи (рятувальника).

Здійснений аналіз доводить, що зобов'язання, які виникають у зв'язку з рятуванням майна іншої особи, є частковою новелою ЦК України і результатом втілення у законодавстві низки пропозицій щодо законодавчого врегулювання відповідних відносин. Разом із тим, огляд літератури свідчить, що, незважаючи на значну увагу вітчизняних науковців до проблем відшкодування шкоди, завданої особі, яка рятувала майно іншої особи, низка елементів концепції цього виду зобов'язань, що формувалася у вітчизняному цивільному праві протягом останніх шістдесяти років, не відповідає тим законодавчим рішенням, які мають місце в ЦК України. Таким чином, оновлення цивільного законодавства не зняло проблеми дослідження відповідних відносин, а, навпаки, робить її ще більш актуальною.

Аналіз поняття та сутності зобов'язань, що виникають у зв'язку з рятуванням майна іншої особи, дозволив зробити висновок, що вони є так званими „зобов'язаннями, що виникають внаслідок відвернення шкоди”. Підставою їхнього виникнення є свідомі правомірні дії особи, яка без відповідних повноважень рятує майно іншої особи, і за цією ознакою досліджувані зобов'язання відрізняються як від договірних, так і від деліктних зобов'язань.

У розділі 2 „Загальна характеристика зобов'язань, що виникають у зв'язку з рятуванням майна іншої особи” досліджені типологічні ознаки зобов'язань, що виникають у зв'язку з рятуванням майна, пропонується визначення, проводиться розмежування із суміжними та схожими за зовнішніми ознаками зобов'язаннями, визначено місце зобов'язань, що виникають у зв'язку з рятуванням майна іншої особи, проміж інших недоговірних зобов'язань.

У підрозділі 2.1. „Типологічні ознаки та поняття зобов'язань, що виникають у зв'язку з рятуванням майна іншої особи” виявлені такі риси зобов'язань, що виникають у зв'язку з рятуванням майна фізичної або юридичної особи, як: 1) цивільні права та обов'язки учасників відносин, що виникають у

зв'язку з рятуванням майна фізичної або юридичної особи, у сукупності утворюють цивільні правовідносини; 2) їм властиві всі елементи, що у сукупності складають його структуру і характеризують будь-яке правове відношення – суб'єкти, об'єкт, права та обов'язки сторін.

Суб'єктний склад зобов'язань, що виникають внаслідок рятування майна фізичної або юридичної особи, включає уповноважену особу (рятувальник, потерпілий) та зобов'язану особу, яка має відшкодувати шкоду рятувальнику (держава, власник або володілець). Рятувальником може бути правоздатна (але не обов'язково дієздатна) особа. У залежності від того, про який різновид зобов'язань, що виникають внаслідок рятування майна фізичної або юридичної особи, йдеться, це може бути тільки фізична (при завданні шкоди життю або здоров'ю рятувальника), або як фізична, так і юридична особа (при завданні шкоди майну особи, яка вчиняла рятувальні дії). Зобов'язаним відшкодувати шкоду суб'єктом може бути держава, яка виступає через свої уповноважені органи, а також власник або володілець майна, яке рятував рятувальник. Об'єктом зазначених зобов'язань є майнові блага, яким загрожувала небезпека, а також блага, яким було завдано шкоди при рятуванні майна іншої особи.

Під „майном”, яке особа рятувала від реальної загрози у контексті правила, встановленого ст. 1162 ЦК України, слід мати на увазі окрему річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки, і зроблено висновок, що зобов'язання, які досліджуються, за своєю сутністю завжди є майновими.

Правовідносини, що виникають у зв'язку з рятуванням майна іншої особи, належать до недоговірних зобов'язань, в яких має місце порушення абсолютних прав (майнових прав фізичної або юридичної особи, права власності, інших речових прав). У результаті потерпілому надається нове суб'єктивне цивільне право відносного характеру (поряд із порушеним абсолютним правом або замість нього, згідно з яким потерпіла особа має право вимагати від зобов'язаного суб'єкта виконання цього обов'язку) і покладення на зобов'язану особу (державу, власника або володільця майна) нового суб'єктивного обов'язку, передбаченого нормами глави 80 ЦК України 2003 р., зокрема, ст. 1162 ЦК України – відшкодувати шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, а також майну фізичної або юридичної особи, яка здійснювала рятувальні дії.

Автором вказується, що в ст. 1162 ЦК України йдеться про об'єктивну, а не суб'єктивну спрямованість дій рятувальника на рятування майна іншої особи. Отже, навіть якщо рятувальні дії здійснювалися особою, яка в момент їх вчинення не була дієздатною чи мала часткову дієздатність, не усвідомлювала адекватно ситуації і значення своїх дій, це не є перешкодою до виникнення (за наявності інших умов) зобов'язань внаслідок рятування майна іншої особи.

Підкреслено, що позитивний результат рятувальних дій щодо інших осіб не є умовою виникнення відповідних зобов'язань, що підтверджується тлумаченням

положень ст. 1162 ЦК України, в якій йдеться про те, що особа „рятувала” (а не „врятувала”) майно іншої особи.

Характерною рисою зобов'язань, що виникають внаслідок рятування майна іншої фізичної або юридичної особи, є специфічна властивість виконувати компенсаційну функцію, оскільки метою і змістом вказаних зобов'язань є саме відшкодування (компенсація) шкоди, завданої тому, хто рятував майно іншої особи. Наголошується, що зобов'язанням, що виникають у зв'язку з рятуванням майна іншої особи, властива також виховна функція, що реалізується шляхом відшкодування шкоди, завданої потерпілій особі, яка виконувала свій моральний та конституційний обов'язок піклуватися про інтереси інших осіб.

На підставі здійсненого аналізу типологічних ознак запропоновано визначення зобов'язань, що виникають у зв'язку з рятуванням майна іншої фізичної або юридичної особи – це такий правовий зв'язок, внаслідок якого особа, якій було завдано шкоди у зв'язку із вчиненням дій, спрямованих на рятування майна іншої (фізичної або юридичної) особи, має право вимагати відшкодування цієї шкоди від держави, власника або володільця майна в обсягу і на засадах, визначених законом, а зазначені суб'єкти зобов'язані цю вимогу виконати.

У підрозділі 2.2. „Місце зобов'язань, що виникають у зв'язку з рятуванням майна іншої особи, у системі зобов'язань цивільного законодавства України” здійснено розмежування цих зобов'язань та зобов'язань, що виникають внаслідок заподіяння шкоди (деліктними зобов'язаннями), і виявлена низка істотних відмінностей. Зокрема, перша відмінність між цими зобов'язаннями полягає в тому, що підставою виникнення деліктних зобов'язань є завдання шкоди правопорушенням, а підставою виникнення зобов'язань внаслідок дій, спрямованих на рятування здоров'я та життя фізичних осіб, є завдання шкоди в результаті вчинення правомірних дій, які не тільки не є протиправними, але навпаки, є виконанням морального обов'язку наданням взаємодопомоги, а тому заохочуються суспільством. Друга відмінність стосується суб'єктного складу зобов'язань, які порівнюються, зокрема, на різний порядок врахування обсягів деліктоздатності. Крім того, об'єктом зобов'язання, що виникає внаслідок заподіяння шкоди, є компенсація, яку боржник зобов'язаний надати потерпілому. Натомість, об'єктом зобов'язань, що виникають внаслідок вчинення дій, спрямованих на рятування майна іншої фізичної або юридичної особи, є компенсація шкоди, завданої рятувальником у процесі вчинення правомірних дій, що знімає питання про врахування вини потерпілого тощо.

Зроблений висновок стосовно відмінностей у змісті деліктних зобов'язань та зобов'язань, які виникають внаслідок вчинення дій, спрямованих на рятування майна іншої фізичної або юридичної особи, у свою чергу, зумовлює також

відмінності у визначенні умов виникнення тих та інших зобов'язань (ст. ст. 1162, 1166 ЦК України).

Визначено нормативну відмінність зобов'язань, що виникають внаслідок заподіяння шкоди (глава 82 ЦК України) і зобов'язань, що виникають внаслідок вчинення дій, спрямованих на рятування майна іншої особи (спеціальна норма ст. 1162 ЦК України), точного аналогу якої в ЦК УРСР 1963 р. не існувало, і проаналізовано умови виникнення зобов'язань, спрямованих на відвернення небезпеки, що загрожує здоров'ю та життю фізичної особи.

Наслідками, які можуть настати в результаті рятування від реальної загрози майна іншої особи, може бути шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, яка без відповідних повноважень рятувала від реальної загрози майно іншої фізичної або юридичної особи, яке має істотну цінність; шкода, завдана майну особи, яка без відповідних повноважень рятувала від реальної загрози майно іншої особи, яке має істотну цінність.

Порівняльний аналіз ЦК України і ЦК УРСР 1963 р. привів до висновку, що за своїм змістом ст. 1162 ЦК України деякою мірою повторює положення глави 41 ЦК 1963 р., якою передбачається виникнення зобов'язання внаслідок рятування майна, що знаходиться у державній або колективній власності). Проте, за своїм змістом вона є ширшою, ніж була ст. 467 ЦК 1963 р., оскільки охоплює усі випадки рятування майна іншої особи, незалежно від того, кому воно належить, а тому ґрунтується на інших засадах відшкодування шкоди, що виникає внаслідок рятування майна, не враховуючи форми власності майна, яке рятував потерпілий. Крім того, вона є більш складною за структурною, оскільки передбачає виникнення фактично не одного, а двох видів зобов'язань такого роду.

Об'єднує зобов'язання, що виникають на підставі ст. ст. 1161, 1162 ЦК України те, що підставою виникнення тих та інших є вчинення рятувальних дій на користь іншої особи. Разом із тим, між ними існує низка досить помітних відмінностей. Зокрема, різним є характер благ, щодо яких вчиняються рятувальні дії: в одному випадку це здоров'я та життя фізичної особи, в іншому – майно фізичної або юридичної особи. Суб'єктом, зобов'язаним відшкодувати шкоду, яка виникла у зв'язку з рятуванням здоров'я та життя фізичної особи, є держава, а шкоду, зазанану при рятуванні майна, у залежності від характеру шкоди, зазананої рятувальником, може відшкодувати або держава, або сам власник (володілець) майна. Причому в останньому випадку розмір відшкодування шкоди не може перевищувати вартості майна, щодо якого здійснювалися рятувальні дії.

Здійснено порівняльний аналіз зобов'язань, що виникають внаслідок рятування майна іншої фізичної або юридичної особи, і зобов'язань, які виникають у зв'язку з веденням справ іншої особи без її доручення та сформульована низка їх відмінностей. По-перше, різними є об'єкти, щодо яких вчиняють дії. Зокрема, ст.

1162 ЦК України передбачаються наслідки рятування майна іншої фізичної або юридичної особи, а ст. 1160 ЦК України – вчинення дій „в майнових інтересах іншої особи”. По-друге, відшкодування витрат, зазнаних при веденні чужих справ без доручення, у будь-якому разі покладається на того, в чий інтересах вчинялися дії, тоді як у випадку рятування майна іншої фізичної або юридичної особи зобов’язаним до відшкодування суб’єктом може бути не лише та особа, яка є власником (володільцем) майна, але, за певних умов, також і держава. По-третє, право того, хто вів чужі справи на відшкодування витрат, залежить від результату ведення ним справ, розумності та виправданості дій, виконання інформаційного обов’язку повідомити зацікавлену особу про ведення її справ тощо. Натомість у разі рятування майна іншої фізичної або юридичної особи не вимагається ні вибору найкращих варіантів дій, ні повідомлення про те, що рятувальник збирається вчинити дії, спрямовані на рятування майна іншої особи. Не є визначальним і досягнення позитивного результату таких дій.

Зроблено висновок, що зобов’язання, які виникають внаслідок рятування майна іншої фізичної або юридичної особи, низкою визначальних рис відрізняються від усіх інших недоговірних зобов’язань і є самостійним видом недоговірних зобов’язань, спрямованих на запобігання шкоди, яка загрожує інтересам іншої особи.

Оскільки способи самозахисту цивільних прав, передбачені ст. 19 ЦК України, також мають на меті відвернення шкоди, яка загрожує інтересам, що охороняються законом (у тому числі такої небезпеки, що загрожує майновим інтересам фізичної або юридичної особи), автором здійснено порівняльний аналіз із діями, спрямованими на рятування майна іншої фізичної або юридичної особи.

Способи самозахисту можуть обиратися самою особою або встановлюватися договором або актами цивільного законодавства. Автором проаналізовано умови, за яких він може здійснюватися, а також його межі, і зроблено висновок, що дії особи, яка без відповідних повноважень рятувала майно іншої фізичної або юридичної особи, що має істотну цінність, від реальної загрози за певних умов можуть бути визнані застосуванням засобів самозахисту. Разом із тим, для рятування, як способу самозахисту, на відміну, наприклад, від необхідної оборони, властиві вимоги визначення співвідношення цінності між двома благами (того, яке захищалося шляхом вчинення рятувальних дій, і того, якому було завдано шкоди), вибору оптимального варіанту дій тощо. Це певною мірою зближує такі відносини з тими, що виникають внаслідок завдання шкоди у стані крайньої необхідності, але, разом із тим, не дозволяє ототожнювати їх, оскільки остання має свої характерні властивості, підстави виникнення та зміст відповідних правовідносин тощо.

Автор виходить з того, що поняття самозахисту є ширшим за здійснення рятувальних дій, оскільки охоплює можливість використання передбачених

законом засобів захисту самотужки своїх прав та прав інших осіб також у речових правовідносинах, у зобов'язаннях, що вже існують на момент використання самозахисту тощо. Тому слід визнати, що самозахист є лише одним із шляхів рятування майна іншої фізичної або юридичної особи і стосується, головним чином, порядку захисту цивільних прав, а не характеру зобов'язань, які при цьому виникають. Тому підстав для ототожнення їх немає.

У *підрозділі 2.3. „Підстави та умови виникнення зобов'язань у зв'язку з рятуванням майна іншої особи”* проаналізовано умови виникнення зобов'язань внаслідок вчинення дій, спрямованих на рятування майна іншої фізичної або юридичної особи, до яких віднесено: 1) наявність реальної загрози для майна іншої (фізичної або юридичної) особи; 2) істотна цінність майна, яке інша особа рятувала від реальної загрози; 3) відсутність в особі відповідних повноважень рятувати від реальної загрози майно іншої особи, яке має істотну цінність; 4) спрямованість дій особи на рятування майна іншої фізичної або юридичної особи, яке має істотну цінність; 5) виникнення в особі шкоди внаслідок вчинення нею рятувальних дій щодо майна іншої фізичної або юридичної особи, яке має істотну цінність.

Результатом дослідження типологічних ознак та поняття зобов'язань, що виникають у зв'язку з рятуванням майна іншої особи, став висновок про те, що ці зобов'язання відрізняються як від договірних, так і від недоговірних зобов'язань, тим, що підставою їхнього виникнення є свідомі правомірні дії особи, яка без відповідних повноважень рятує майно іншої особи. Що стосується інших недоговірних зобов'язань, які виникають внаслідок вчинення правомірних дій, то від них зобов'язання, що виникають у зв'язку з рятуванням майна іншої особи, відрізняються характеристикою дій, які вчиняються, їхньою спрямованістю на певний об'єкт, а також наслідками, передбаченими у ЦК України.

Зобов'язання, що виникають у зв'язку з рятуванням майна іншої особи, за своєю природою є родовими стосовно декількох різновидів цивільних відносин, які виникають у випадках, коли особа, яка не мала відповідних повноважень, рятує від реальної загрози майно іншої особи, що має істотну цінність. Критерієм поділу є характер шкоди, якої може бути завдано рятувальнику. Цим головним критерієм визначається і додаткова підстава класифікації – особливості суб'єктного складу відповідних відносин. Зокрема, ст. 1162 ЦК України розрізняє випадки рятування, в процесі якого шкоди може бути завдано: 1) каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю рятувальника; 2) пошкодженням або знищенням майна особи, яка без відповідних повноважень рятувала майно іншої особи. Відповідно до цього визначаються і вимоги до рятувальника: у першому випадку це може бути лише фізична особа, тоді як у другому – рятування може здійснюватися не лише фізичною, але також і юридичною особою.

У розділі 3 „Суб’єкти та зміст зобов’язань відшкодування шкоди, завданої здоров’ю та життю особи, яка рятувала майно іншої особи” аналізуються суб’єктний склад зобов’язання, яке досліджується, порядок визначення обсягу відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров’я або смертю рятувальника, підстави відшкодування моральної шкоди, завданої особі, яка без відповідних повноважень рятувала майно іншої особи, а також зміст права регресної вимоги особи, яка відшкодувала шкоду, до осіб, винних у завданні шкоди здоров’ю або життю рятувальника.

У підрозділі 3.1. „Суб’єкти зобов’язань, що виникають внаслідок завдання шкоди здоров’ю та життю особи, яка рятувала майно іншої особи” автор дає визначення трьом категоріям учасників зобов’язань, що виникають внаслідок рятування майна іншої особи: „рятувальник”, „державна”, „утриманці рятувальника або інші особи, вказані у законі”. „Рятувальником” є особа, яка без відповідних повноважень рятувала майно іншої особи, що має істотну цінність. У випадках завдання шкоди цій особі каліцтвом або іншим ушкодженням здоров’я рятувальник виступає також кредитором у зазначених зобов’язаннях. „Державна” є боржником, зобов’язаним відшкодувати шкоду, завдану особі, яка без відповідних повноважень рятувала майно іншої особи, у повному обсязі. „Утриманці рятувальника або інші особи, вказані у законі”, тобто особи, які набувають права вимоги до держави про відшкодування шкоди (тобто стають кредиторами) у випадках завдання смерті особі, яка без відповідних повноважень рятувала від реальної загрози майно іншої особи, що має істотну цінність.

У підрозділі 3.2. „Визначення обсягу відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров’я або смертю рятувальника” аналізуються положення чинного законодавства, застосування яких надасть змоги визначити обсяг шкоди, а саме: норми глави 82 ЦК України, зокрема, щодо правил частини першої ст. 1195 ЦК, яка містить загальні підстави відшкодування шкоди, завданої здоров’ю фізичної особи внаслідок каліцтва або іншого ушкодження здоров’я.

У випадку завдання шкоди здоров’ю та життю рятувальника відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров’я або смертю потерпілого, згідно зі ст. 1202 ЦК України, здійснюється щомісячними платежами. Проте власник (володілець) майна має право від себе виплатити одноразово або частинами додаткові суми рятувальникові.

У підрозділі 3.3. „Відшкодування моральної шкоди, завданої особі, яка без відповідних повноважень рятувала майно іншої особи” аналізуються можливість та умови відшкодування моральної шкоди та її особливості. Автор відзначає, що для відшкодування державою моральної шкоди, завданої особі, яка без відповідних повноважень рятувала майно іншої особи, з’ясування протиправності поведінки

взагалі не має значення, оскільки дії рятувальника за своєю сутністю є правомірними і такими, що спрямовані на досягнення корисного результату. Розглядаючи питання про значення вини щодо випадків відшкодування моральної шкоди, завданої потерпілому, який рятував без відповідних повноважень від реальної загрози майно іншої особи, слід враховувати, що відповідачем тут є не особа, яка завдала шкоди потерпілому, а держава. Це дає підстави для застосування правил не частини першої, а частини другої ст. 1167 ЦК України, де йдеться про відшкодування моральної шкоди, зокрема, органами державної влади незалежно від їх вини у виникненні такої шкоди. Своєрідним видом відшкодування моральної шкоди пропонується розглядати вибачення, яке можна вважати як немайнову компенсацію страждань, зазнаних потерпілим.

У підрозділі 3.4. „Порядок відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи, яка рятувала майно іншої особи. Право держави на регресний позов до винної особи” характеризується порядок відшкодування майнової та немайнової шкоди, завданої особі, яка рятувала майно іншої особи. Крім того, аналізується зміст права держави, яка відшкодувала шкоду, звернутися з регресним позовом до особи, з вини якої виникла загроза, відвертаючи яку діяв рятувальник. Аналізуючи у комплексі правила ст. ст. 1191 та 1206 ЦК України, автор зробив висновок, що у випадку відшкодування шкоди рятувальнику та його лікування за наявності злочинного створення небезпеки, до винної особи можуть бути подані два види регресних позовів: державними органами, які діють від її імені, та закладами охорони здоров'я у власних інтересах (і за певних обставин – в інтересах держави).

ВИСНОВКИ

У **Висновках** підсумовуються результати аналізу, узагальнюються проміжні висновки, сформульовані при загальній характеристиці зобов'язань, що виникають внаслідок рятування майна іншої особи, умов виникнення зазначених зобов'язань, обсягу та порядку відшкодування завданої при цьому шкоди.

В результаті дослідження зроблено висновок, що зобов'язання, які виникають внаслідок рятування майна іншої особи, є частковою новелою ЦК України, а необхідність удосконалення правового регулювання таких відносин вже давно підкреслювалася у вітчизняній цивілістичній літературі. Аналіз ст. 1162 ЦК України дозволив визначити, що суб'єктами зобов'язань, які виникають внаслідок рятування майна іншої особи є особа, що вчиняла рятувальні дії (рятувальником може бути як фізична, так і юридична особа), і держава в особі відповідних державних органів. Змістом зобов'язань, що виникають внаслідок рятування майна іншої особи, є право рятувальника на відшкодування зазнаної ним шкоди і обов'язок держави відшкодувати шкоду, зазнану рятувальником, у повному обсязі (втрачений

заробіток, пошкоджене майно, витрати на лікування тощо). Відшкодування шкоди, зазначеної рятувальником (або відмова у відшкодуванні), державними органами не позбавляє особу, якій належало майно, права на компенсацію шкоди рятувальнику.

Умовами виникнення зобов'язань внаслідок рятування майна іншої особи, як впливає зі змісту ст. 1162 ЦК України, є: 1) наявність реальної загрози для майна іншої особи; 2) відсутність у рятувальника повноважень вчиняти рятувальні дії; 3) спрямованість дій на рятування майна іншої особи; 4) виникнення у рятувальника шкоди внаслідок вчинення ним рятувальних дій щодо майна іншої особи.

Автором зазначено, що проблеми практичного характеру можуть виникнути при вирішенні питань визначення обсягу та порядку відшкодування шкоди, завданої внаслідок рятування майна іншої особи. Це пов'язано з тим, що ст. 1162 ЦК України не містить ані прямої вказівки, ані відсильного правила стосовно того, в якому обсязі і в якому порядку має відшкодуватися шкода, завдана внаслідок рятування майна іншої особи. На думку автора, вирішення цих питань є можливим шляхом застосування в порядку аналогії закону правил глави 82 ЦК України, присвячених зобов'язанням, які виникають внаслідок заподіяння шкоди правопорушенням (деліктним зобов'язанням). Обгрунтована пропозиція щодо доцільності прийняття відповідних роз'яснень Пленуму Верховного Суду України з питань відшкодування шкоди, завданої при вчиненні правомірних дій (зокрема, дій, спрямованих на рятування майна іншої особи).

Оскільки практично важливим є вирішення питань відшкодування моральної шкоди, завданої потерпілому у зв'язку із вчиненням рятувальних дій, автором проаналізована ст. 1167 ЦК України, яка визначає підстави відповідальності за завдану моральну шкоду лише стосовно випадків, коли вона завдана винними протиправними діями відповідача. Проте, для відшкодування державою моральної шкоди, завданої особі, яка без відповідних повноважень рятувала майно іншої особи, з'ясування протиправності поведінки взагалі не є актуальним. Це впливає з того, що дії рятувальника за своєю сутністю є правомірними і такими, що спрямовані на досягнення корисного результату. Що ж стосується протиправності поведінки особи, якою створена загроза майну, відвертаючи яку зазнав шкоди рятувальник, то встановлення її має значення не для відшкодування моральної шкоди, а для встановлення можливості подання державним органом, який відшкодував шкоду, регресного позову до особи, яка створила зазначену загрозу. Крім того, за загальним правилом, відповідальність настає тільки за винне заподіяння моральної шкоди, що окремо підкреслюється у частині першій ст. 1167 ЦК України. Однак, стосовно випадків відшкодування моральної шкоди, завданої потерпілому, який рятував без відповідних повноважень від реальної загрози майно іншої особи, відповідачем є не особа, яка завдала шкоди потерпілому, а держава. На думку автора, це дає підстави для застосування правил частини другої ст. 1167 ЦК

України, де йдеться про відшкодування моральної шкоди, зокрема, органами державної влади незалежно від їх вини у виникненні такої шкоди. Однак вказана норма, поміж спеціальних випадків відшкодування моральної шкоди за відсутності вини не згадує відшкодування такої шкоди, завданої особі, яка без відповідних повноважень рятувала майно іншої особи від реальної загрози, у зв'язку з чим автором внесено пропозицію щодо доповнення частини другої ст. 1167 ЦК України пунктом 4 такого змісту: „якщо шкода завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, яка без відповідних повноважень рятувала від реальної загрози майно іншої особи, яке має істотну цінність”.

Визначено такий новий вид відшкодування моральної шкоди як вибачення, яке пропонується розглядати як немайнову компенсацію страждань, зазнаних потерпілим, у зв'язку з чим зроблено пропозицію щодо внесення відповідних доповнень до ст. 16 ЦК України.

Список опублікованих автором праць за темою дисертації

1. Шапошніков Д. Поняття та характеристика зобов'язань, що виникають внаслідок рятування майна іншої особи за Цивільним кодексом України 2003 р. // Актуальні проблеми політики. – Зб. наук. праць. – Одеса: Фенікс, 2004. – Вип. 22. – С. 115 – 121.

2. Шапошніков Д. Умови виникнення зобов'язань внаслідок рятування здоров'я та життя фізичних осіб, за новим Цивільним кодексом України // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. – Одеса: Юрид. л-ра, 2004. – Вип. 22. – С. 577 – 585.

3. Шапошніков Д. Формування зобов'язань, що виникають у зв'язку з рятуванням майна іншої особи, в цивільному законодавстві // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. – Одеса: Юрид. л-ра, 2004. – Вип. 23. – С. 317 – 325.

АНОТАЦІЯ

Шапошніков Д.С. Відшкодування шкоди, завданої здоров'ю та життю особи, яка без відповідних повноважень рятувала майно іншої особи. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.03 – цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Одеська національна юридична академія, Одеса, 2005.

Робота присвячена комплексному дослідженню зобов'язань, що виникають у зв'язку з рятуванням майна іншої особи, і відшкодуванням шкоди, завданої здоров'ю та життю особи, яка без відповідних повноважень рятувала від реальної загрози майно іншої особи.

Вперше на науковому рівні аналізуються формування та розвиток інституту, норми якого регулюють відшкодування шкоди, що виникла у зв'язку з рятуванням майна іншої фізичної або юридичної особи, узагальнюються та систематизуються положення норм цивільного законодавства України, що стосуються відшкодування шкоди, на підґрунті врахування специфічних правомірних дій, спрямованих на рятування майна іншої особи.

Робота містить обґрунтування теоретичної логічності і практичної доцільності формування у вітчизняному цивільному законодавстві концепції відшкодування шкоди, завданої особі, яка вчиняла дії, спрямовані на відвернення загрози цивільним правам та інтересам іншої фізичної або юридичної особи. Досліджується формування у сучасному цивільному праві України диференційованої за суб'єктивними та об'єктивними критеріями системи зобов'язань, що виникають у зв'язку з рятуванням майна іншої особи. Аналізується існування двох подібних за сутністю і зовнішніми ознаками інститутів: зобов'язання, що виникають у зв'язку із завданням каліцтва, іншого ушкодження здоров'я або смерті фізичної особи у зв'язку з рятуванням нею майна іншої особи, і зобов'язання, що виникають у зв'язку із завданням шкоди майну фізичної або юридичної особи внаслідок рятування нею майна іншої особи.

Обґрунтовується існування у цивільному праві України специфічного виду зобов'язань, що виникають у зв'язку із завданням шкоди здоров'ю або життю фізичної особи, яка без відповідних повноважень рятувала майно іншої особи, яке має істотну цінність; особливості суб'єктного складу зобов'язань, які виникають у зв'язку із заподіянням шкоди здоров'ю особи, яка рятувала майно іншої особи; особливості змісту зобов'язань, які виникають у зв'язку із заподіянням шкоди здоров'ю та життю особи, яка рятувала майно іншої особи. Виявляються особливості пред'явлення регресних вимог до осіб, винних у завданні шкоди здоров'ю або життю рятувальника.

Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення діючого цивільного законодавства України.

Ключові слова: зобов'язання, рятування, майно, шкода, відшкодування шкоди, регресні вимоги, цивільне право України.

АННОТАЦІЯ

Шапошников Д.С. Возмещение вреда, причиненного здоровью и жизни лица, которое без соответствующих полномочий спасало имущество другого лица. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2005.

Диссертационное исследование посвящено комплексному анализу института возмещения вреда, причиненного здоровью и жизни лица, которое без соответствующих полномочий спасало имущество другого лица. Автором предпринята попытка обобщения и систематизации положений норм Гражданского кодекса Украины, регламентирующих возмещение вреда, в том числе причиненного в связи с совершением правомерных действий, связанных со спасением имущества другого лица.

Актуальность темы исследования обусловлена отсутствием на протяжении длительного периода времени в гражданском законодательстве общего правила возмещения вреда, причиненного в связи со спасением имущества другого лица, что создавало трудности в правоприменительной практике. С закреплением данного института в Гражданском кодексе Украины возникла необходимость теоретического осмысления содержания норм, составляющих данный институт, признаков, условий возникновения обязательств, порядка и объёма возмещения вреда. В связи с этим впервые на научном уровне анализируются формирование и развитие института, нормы которого регламентируют возмещение вреда, возникшего в связи со спасением имущества другого физического или юридического лица.

Осуществлён анализ отечественной и иностранной юридической литературы в области гражданского права, посвященной как регулированию деликтных обязательств и ответственности за причинение вреда в целом, так и по отдельным аспектам проблемы, являющейся предметом диссертационного исследования. В связи с отсутствием практики применения нового законодательства по вопросам возмещения вреда, причиненного здоровью и жизни лица, которое без соответствующих полномочий спасало имущество другого лица, автором определяются перспективы и направления формирования судебной практики.

Обоснована позиция автора о том, что основные положения теории обязательств, возникающие вследствие спасения имущества другого лица, продолжительное время формировались и получили свое законодательное закрепление как следствие проявлений коллективистских начал во всех сферах общественной жизни. Этот институт должен был естественно объединяться с основами гражданского права в социалистических странах, законодатели которых значительное внимание уделяли морально-этическому обоснованию (под определенным идеологическим углом) установлению тех или иных гражданских прав и обязанностей.

Установлены общие признаки и дана характеристика обязательств, возникающих в связи со спасением имущества другого лица; проанализированы возможность и целесообразность дифференциации обязательств, возникающих в связи со спасением имущества другого лица; определены особые условия возникновения обязательств в результате причинения вреда здоровью и жизни лица,

которое без соответствующих полномочий спасало имущество другого лица; установлены объем и порядок возмещения вреда, причиненного жизни и здоровью лица, которое спасло от уничтожения имущество другого лица; осуществлено разграничение между обязательствами, возникающими в связи со спасением имущества другого лица и обязательствами, возникающими в связи с ведением чужих дел без поручения.

Автор приходит к выводу о том, что субъектами обязательств, возникших в результате спасения имущества, является лицо, которое совершило спасательные действия (физическое либо юридическое лицо), и государство в лице соответствующих государственных органов либо собственник (владелец) соответствующего имущества. Объектом исследуемых обязательств является возмещение вреда, причиненного при спасении имущества другому лицу, а содержанием – право спасателя на возмещение причиненного ему вреда и обязанность государства возместить причиненный вред в полном объеме. Подчеркнуто, что положительный результат спасательных действий относительно других лиц не является условием возникновения соответствующих обязательств, которое подтверждается толкованием положений ст. 1162 Гражданского кодекса Украины, в которой речь идет о том, что лицо «спасало» (а не «спасло») имущество другого лица.

Автором проанализированы условия возникновения обязательств о возмещении вреда в результате спасения имущества другого лица и внесены рекомендации, направленные на устранение проблем практического характера при определении объема и порядка возмещения вреда, причиненного спасением имущества, в т.ч. предложено осветить эти проблемы в разъяснении Пленума Верховного Суда Украины.

Проанализированы условия возмещения морального вреда при возникновении обязательств по возмещению вреда, причиненного в результате спасения имущества другого лица, внесены предложения по дополнению Гражданского кодекса Украины отдельными нормами.

В выводах сформулированы общие положения, полученные в результате проведенного диссертационного исследования, обобщен анализ норм законодательства об обязательствах, возникших вследствие спасения имущества, и внесены предложения по его усовершенствованию.

Ключевые слова: обязательства, спасение, имущество, вред, возмещение вреда, регрессные требования, гражданское право Украины.

SUMMARY

Shaposhnikov D. Reparation of damages, caused to the health and life of a person, who saves property of other person without corresponding authorities.

Thesis for getting the academic degree of Ph.D. of Law under specialty 12.00.03 – Civil Law and Civil Process; Family Law; International Private Law – Odessa National Academy of Law, Odessa, 2005.

The work is devoted to the complex investigation of obligations, arising in connection with saving of property of other person, and reparation of damages, caused to the health and life of the person, who saved from the real threat the property of the other person without corresponding authorities for that.

For the first time on scientific level the forming and development of the institution, which norms regulate damage reparation, which arise in connection with saving of property of other physical or legal person are analyzed; provisions of norms of civil legislation of Ukraine, connected with damage reparation, taking into account specific lawful acts, intended for saving the property of other person are summarized and systematized.

The work includes conditions of theoretical logicity and practical expediency of forming in domestic civil legislation of conception about damage reparation, caused to a person who executed actions, directed to prevention of threat to civil rights and interests of other physical or legal person. Forming of system of obligation, differentiated on subjective and objective criteria, arising in connection with saving of the property of other person, in modern civil law of Ukraine are investigated. Existence of two institutions, similar on the substance and outward signs are analyzed: obligations, arising in connection with causing mutilation, other damage to health or death of a physical person, as a consequences of saving of the other person's property, and obligations, arising in connection with damage caused to the property of physical or legal person in consequence of saving of other person's property.

Existence in Civil Law of Ukraine of specific type of obligation, arising in connection with damages, caused to the health and life of physical person, who saved property of other person, having considerable value, without corresponding authorities are substantiated; peculiarities of subjective composition of obligations, arising in connection with damages, caused to the health and life of physical person, who saved property of other person; peculiarities of obligations content, arising in connection with damages, caused to the health and life of physical person, who saved property of other person. Peculiar features of claims for recourse actions to persons, guilty for causing damage to the health and life of salvors.

Propositions concerning the improvement of the current civil legislation of Ukraine are stated.

Key words: obligations, saving, property, damage, reparation of damage, recourse actions, Civil Law of Ukraine.